महाराजश्च देवो वा यागं कर्त्तुमलं मुने।
न सर्व्वसाध्यो यज्ञोऽयं बहुनो बहुदक्षिणः॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ।६०।५४-५८॥
सोमयाजी, [न्] पुं, (सोमेन यजते इति। यज + णिनिः।) सोमयागकर्त्ता॥
सोमयोनि, क्ली, (सोमो योनिर्यस्य।) चन्दनविशेषः। यथा,—
"सुशीतलं चन्दनं यत् तैलपर्णिकमुच्यते।
उभौ तु तस्य पर्य्यायौ सोमयोनि शिलोद्भवम्॥"
इति शब्दचन्द्रिका॥
सोमराजिका, स्त्री, (सोमराजी एव। स्वार्थे कन्।) सोमराजी। इतिशब्दरत्नावली॥
सोमराजी, [न्] पुं, सोमेन सोमवद्वा राजते इति। राज + णिनिः।) ओषधिविशेषः। सोमराज इति हाकुच इति च भाषा। तत्पर्य्यायः। अवल्गुजः २ सुवल्लिः ३ सोमवल्लिका ४ कालमेषी ५ कृष्णफला ६ वाकुची ७ पूतिफली ८। इत्यमरः। २। ४। ८६॥ सोमराजी ९ सुवल्ली १० सोमवल्लिः ११ कालमेशी १२। इति भरतः॥ सोमवल्ली१३ वागुजी१४वाकुजी १५ कालमेषिका १६ सोमराजिका १७। इति शब्दरत्नावली॥ अन्यच्च।
"वागुजी चन्द्रलेखा स्यात् सोमराजी त्ववल्गुजा।
कृष्णा पूतिफला कुष्ठनाशिनी सा सिता परा॥"
इति रत्नमाला॥
अस्य गुणाः। वातकफकुष्ठत्वग्दोषनाशित्वम्।
इति राजवल्लभः॥ अपि च।
"अवल्गुजो वाकुची स्यात् सोमराजी सुपर्णिका।
शशिलेखा कृष्णफला सोमा पूतिफलीति च॥
सोमवल्ली कालमेषी कुष्ठघ्नी च प्रकीर्त्तिता।
वाकुची मधुरा तिक्ता कटूपाका रसायनी॥
विष्टम्भहृद्धिमा रुच्या सरा श्लेष्मासपित्तनुत्।
रूक्षा हृद्या श्वासकुष्ठमेहज्वरकृमिप्रणुत्॥
तत्फलं पित्तलं कुष्ठकफानिलहरं कटु।
केश्यं त्वच्यं कृमिश्वासकासशोथामपाण्डुहृत्॥"
इति भावप्रकाशः॥
राजनिर्घण्टोक्तगुणपर्य्यायौ वाकुचीशब्दे द्रष्टव्यौ
सोमराजी, स्त्री, (सोमेन राजते इति। राजदीप्तौ + अच्। गौरादित्वात् ङीष्।) वाकुची। इत्यमरटीकायां भरतः। २।४। ८६॥ (यथा, बृहत्संहितायाम्। ४४। १०।
"श्वेतां सपूर्णकोशां
कटभरावायमाणसहदेवीः।
नागकुसुमं स्वगुप्तां
शतावरीं सोमराजीञ्च॥")
षड्वरच्छन्दोविशेषः। यथा,—
"हरे सोमराजीसमा ते यशः श्रीः।
जगन्मण्डलस्य च्छिनस्यन्धकारम्॥
इति छन्दोमञ्जरी॥
चन्द्रश्रेणी च॥

सोमरोगः, पुं, स्त्रीरोगविशेषः। यथा,—
अथ सोमरोगाधिकारः।
तत्र सोमरोगस्य निदानपूर्व्विकां सम्प्राप्तिमाह।
"स्त्रीणामतिप्रसङ्गेन शोकाच्चापि प्रमादपि।
अतिसारकयोगाद्वा गरयोगात्तथैव च॥
आपः सर्व्वशरीरस्थाः क्षुभ्यन्ति प्रस्रवन्ति च।
तस्यास्ताः प्रच्युताः स्थानान्मूत्रमार्गं व्रजन्ति हि॥"
अथ तस्य लक्षणमाह।
"प्रसन्ना विमला शीता निर्गन्धा नीरुजः सिताः।
स्रवन्ति चातिमात्रं ताः सा न शक्नोति दुर्ब्बला॥
वेगं धारयितुं तासां न विन्दति सुखं क्वचित्।
शिरःशिथिलता तस्या मुखं तालु च शुष्यति॥
मूर्च्छा जृम्भा प्रलापश्च त्वग्रूक्षा चातिमात्रतः॥
भक्ष्यैर्भोज्यैश्च पेयैश्च न तृप्तिं लभते सदा॥
सन्धारणाच्छरीरस्य ता आपः सोमसंज्ञिताः।
ततः सोमक्षयात् स्त्रीणां सोमरोगे इति स्मृताः"
अथ सोमरोगस्य चिकित्सा।
"कदलीनां फलं पक्वं धात्रीफलरसं मधु।
शर्करासहितं खादेत् सोमधारणमुत्तमम्॥१॥
माषचूर्णं समधुकं विदारीं मधुशर्करां।
पयसा पाययेत् प्रातः सोमधारणमुत्तमम्॥२॥
स एव सरुजः सोमः स्रवेन्मूत्रेण चेन्मुहुः।
तत्रैलापत्रचूर्णेन पाययेत्तरुणीं सुराम्॥३॥
जलेनामलकौवीजकल्कं समधुशर्करम्।
पिबेद्दिनत्रयेणैव श्वेतप्रदरनाशनम्॥ ४॥
तक्रोदनाहाररता संपिबेन्नागकेशरम्।
त्रिरहं तक्रेण संपिष्टं श्वेतप्रदरनाशनम्॥"*॥
तत्रैव मूत्रातीसारस्य लक्षणं चिकित्साञ्चाह।
"सोमरोगे चिरं जाते यदा मूत्रमतिस्रवेत्।
मूत्रातिसारं तं प्राहुर्बलविध्वंसनं परम्॥
तालकन्दञ्च खर्ज्जूरं मधुकञ्च विदारिकाम्।
सितामधुयुतां खादेत् मूत्रातीसारनाशनम्॥१
चक्रमर्द्दकमूलन्तु संपिष्टं तण्डुलाम्बुना।
प्रभातसमये पीतं जलप्रदरनाशनम्॥"२॥
इति सोमरोगे मूत्रातिसाराधिकारः। इति भावप्रकाशः॥ (तथाचास्य चिकित्सोपयोगिवटिकौषधं यथा,—
"कर्षं जारितलौहञ्च तदर्द्धं रसगन्धकम्।
एलापत्रं निशायुग्मं जम्बुवीरणगोक्षुरम्॥
विडङ्गं जीरकं पाठा धात्रीदाड़िमटङ्कणम्।
चन्दनं गुग्गुलुं लोध्रशालार्ज्जुनरसाञ्जनम्॥
छागीदुग्धेन वटिकां कारयेद्गरक्तिकाम्।
निर्म्मितो नित्यनाथेन सोमनाथरसस्त्वयम्॥
सोमरोगं बहुविधं प्रदरं हन्ति दुर्ज्जयम्।
योनिशूलं मेढ्रशूलं सर्व्वजं चिरकालजम्।
बहुमूत्रं विशेषेण दुर्ज्जयं हन्त्यसंशयः॥"
इति सोमनाथरसः॥
इति वैद्यकरसेन्द्रसारसंग्रहे सोमरोगाधिकारः॥)
सोमलता, स्त्री, (सोम एव लता।) स्वनामख्याता लता। तत्पर्य्यायगुणाः।
"सोमवल्ली सोमलता सोमा क्षीरी द्विजप्रिया।
सोमवल्ली त्रिदोषघ्नी कटुस्तिक्ता रसायनी॥"
इति भावप्रकाशः॥
अपि च।
"सोमवल्ली महागुल्मा यज्ञयष्टा धनुर्लता।
सोमार्हा गुल्मवल्ली च यज्ञवल्ली द्विजप्रिया।
सोमक्षीरा च सोमा च यज्ञाङ्गा रुद्रसंख्यया॥
सोमवल्ली कटुः शीता मधुरा पित्तदाहहृत्।
कृष्णा विशोषशमनी पावनी यज्ञसाधनी॥"
इति राजनिर्घण्टः॥
सोमलतिका, स्त्री, (सोमलतैव। इवार्थे कन्।) गुडूची। इति राजनिर्घण्टः॥
सोमवंशः, पुं, (सोमस्य वंश उत्पत्तिस्थानत्वेनास्त्यस्य।) युधिष्ठिरराजः। इति धरणिः॥ (सोमस्य वंशः।) चन्द्रसन्तानः। तद्विवरणं यथा,
हरिरुवाच।
"सूर्य्यस्य कथितो वंशः सोमवंशं शृणुष्व मे।
नारायणसुतो ब्रह्मा ब्रह्मणोऽत्रिसमुद्भवः॥
अत्रेः सोमस्तस्य भार्य्या तारा सुरगुरोः प्रिया।
सोमात्तस्यां बुधो जज्ञे बुधपुत्रः पुरूरवाः॥
बुधपुत्रादथोर्व्वश्यां षट् पुत्रास्तु श्रुतायुषः।
विश्वावसुः शतायुश्च आयुर्द्धीमानमावसुः॥
अमावसोरभूद्भौमो भौमपुत्रश्च काञ्चनः।
काञ्चनस्य सुहोत्रोऽभूत् जह्नुश्चाभूत् सुहोत्रतः॥
जह्नोः सुमन्तुरभवत् सुमन्तो रूपराजकः।"
रूपराजकस्थाने अपजापकोऽपि पाठः।
"बलाकाश्वोऽस्य पुत्रोऽभूत् बलाकाश्वात् कुशः स्मृतः॥
कुशाश्वः कुशनाभश्चामूर्त्तरयो वसुः कुशात्।
गाधिः कुशाश्वात् संजज्ञे विश्वामित्रस्तदात्मजः।
कन्या सत्यवती दत्ता ऋचीकाय द्विजाय सा।
ऋचीकादयमदग्निश्च रामस्तस्याभवत् सुतः॥
विश्वामित्राद्देवरातमधुच्छन्दादयः सुताः।
आयुषो नहुषः पुत्रस्त्वनेनाराजिरभवौ॥
क्षत्रवृद्धः क्षत्रवृद्धात् सुहोत्रश्चाभवन्नृपः।
काश्यकाशगृत्समदाः सुहोत्राद्भवंस्त्रयः॥
गृत्समदाच्छौनकोऽभूत् काश्याद्दीर्घतमस्तथा।
वैद्यो धन्वन्तरिस्तस्मात् केतुमांश्च तदात्मजः॥"
वैद्यस्थाने रैभ्य इत्यपि पाठः।
भीमरथः केतुमतो दिवोदासस्तदात्मजः।
दिवोदासात् प्रतर्द्दनोऽभूच्छत्रुजित् सोऽत्र विश्रुतः॥
ऋतध्वजस्तस्य पुत्रो ह्यलर्कश्च ऋतध्वजात्।
अलर्कात् सन्नतिर्जज्ञे सुनीथः सन्नतेः सुतः॥
सत्यकेतुः सुनीथस्य सत्यकेतोर्व्विभुः सुतः।
विभोस्तु सुविभुः पुत्रः सुविभोः स्वर्गमारकः॥"
स्वर्गमारकस्थाने सुकुमारकोऽपि पाठः।
"स्वर्गमारादृष्टकेतुर्व्वीतिहोत्रस्तदात्मजः।
वीतिहोत्रस्य भार्गोऽभूत् भार्गभूमिस्तदात्मजः॥
भार्गभूमिस्थाने भासभूमिरिति च पाठः।
"वैष्णवाः सुमहात्मान इत्यनेकाश्रयो नृपाः॥*
पञ्चपुत्रशतान्यासन्नृजेः शक्रेण संहताः।
प्रतिक्षत्रः क्षत्रवृद्धात् सञ्जयश्च तदात्मजः॥